

Mats Furberg

Om filosofisk undran

Aristoteles säger i *Metafysiken* att genom att undra (*thaumazein*) började människor filosofera, och han bestämmer denna undran som okunskap (982 B). Uttalandet har ställts mot ett som Platon i *Theaitetos* (155 D) tillskriver Sokrates: undran är visserligen filosofins begynnelse men behöver inte ha att göra med bristande erfarenhet och klen vetande utan kan vara att beundrande beskåda något välbekant, som regnbågen—att låta sig slås av det underbara i vardagen.¹

Filosofihistoriker må bedöma översättningarna och tolkningarna. Av vikt för denna uppsats är blott uppslaget att filosofisk undran spänner från att stå i stilla betraktan till att spörja sig ting om detta något. Eller möjligen att det är en villfarelse att filosofisk undran börjar i eller tar formen av ett självförhör men i samtliga fall utmynnar i kontemplation. Frågans roll i det filosofiska livet—det är mitt ämne.

1. Aristotelisk undran

Jag börjar på den aristoteliska kanten. Att undra är ofta att stå frågande, men att stå frågande behöver i så fall inte vara att fråga sig något. Ty att fråga är att artikulera begära svar på ett problem. Men dessförinnan härskar oron, den som driver en ut på jakt efter man vet inte vad. Eller bort ur en själv, in i de stora ögonens och stockade andhämtningens hänryckning. Det är för stort eller för smått att säga att man då frågar. Man mår illa eller bra eller mår inte alls, i alla fallen utan ord och utan mycket till tanke.

Kanske är oron en icke-propositionell anfader till misstänksamhetens frågor, dem som skakas av osäkerhet på att något är som det ter sig. Kanske är hänryckningens stillhet en icke-propositionell anmoder till häpnadens eller beundrans eller dyrkans frågor. Att tala om de tre i sådana ordalag är emellertid att förutskicka att de är lika *och* olika sin föregivna avkomma—att med

---

¹ Hannah Arendt: *The Life of the Mind* (1971), här citerad efter enbandsupplagan 1978 (Orlando, Florida), I. 141 ff.

tiden och under lämpliga betingelser det ur oron eller den stora stillheten "utvecklar sig" något propositionellt, alltså något i ord och satsform uttryckt. Aristoteles' syn på t ex sanning tyder på att han var svag för den tankegången.² Det är förmodligen så att många stämningar och känslor laddas ur och omvandlas när de intellektuellt bearbetas och språkligt utformas. Men inte blir de fördenskull till propositioner, även om de kanske innehåller propositionella element! Varför skulle inte den hjärtats oro som kallas för undran över livets mening ha fått sitt enda möjliga "svar" i att oron sjunker undan, utan ackompanjemang av ord?³ Varför skulle inte den ekelöfska eufori där aspen skälver och spelar, aftenrodnaden skriker / och allt som var outsägligt och fjärran är outsägligt och nära — varför skulle inte den vara alldeles ospörjande? Likafullt är den väl en stor förundran? Det ges i så fall slag av undran som av skenet att döma inte är förstadiet till en propositionell fråga och därför inte heller till ett propositionellt svar. Är inte sådana arter av klassisk och klassiskt filosofisk undran värda filosofisk uppmärksamhet?

En vanlig filosofisk fördom utöver den om det förpropositionellas "egentliga" propositionalitet är att en fullgången undran är en fråga. Det är fördom som frodas på allas vår benägenhet att fatta förpropositionell undran som blott förstadium till den propositionella frågan och den propositionella frågan som blott förstadium till det propositionella svaret. Adverbet förringar det embryonala, säger att det inte är värt att spilla tid på och att det bör undersökas endast i avseenden som pekar "framåt", mot det "utvecklade" och "fulländade". Men varför? Det finns många skäl att misstro denna inriktning på "färdigbildade" fall. Liksom ett foster är ett foster och inte redan en människa⁴ är undran över livets mening och undran inför tillvarons rikedom kanske just precis vad de är och inte vad de med tiden kan bli?

En tredje fördom, tätt förbunden med de övriga, är den om svarets överhöghet. Undrans oro är enligt den första fördomen "egentligen" frågande; frågandet är enligt den andra fördomen "egentligen" ett

---

² Se min "Vad är sanning?" i *Kan vi lita på vetenskapen?* (Stockholm 1989), utg Alvar Ellegård.

³ Ludwig Wittgenstein: *Tractatus Logico-Philosophicus*, teserna 6.5—6.522. För utläggning och diskussion, se kap 2 av min *Allting en trasa? En bok om livets mening* (1975; utvidgad upplaga Lund 1987).

⁴ Se mitt yttrande om *Den gravida kvinnan och fostret—två individer* (SOU 1989:51), återtryckt i *VEST*, årgång 4 (1990:2); en variant återfinns i "Om moral, amorinor och amoral", *Ord och Bild* 1991:3.

försök att mejsla ut en propositionell fråga; och frågan är enligt denna tredje och sista fördom till för svarets skull.

Tredje fördomen närmar sig kanske sanningen i vetenskapsmannens eller den scientistiske filosofens fall. De är möjligen inte mycket upptagna av *svarandet* eller det föregående *frågandet*. Men man ska ha fått sanning på hjärnan för att inte då och då bli stående vid sådana spörsmål som 'När är man berättigad att avge ett visst svar? Och vilka sorters fråganden är rimliga och fruktbara?' Säkerligen får dessa spörsmål sin angelägenhet av bl a hoppet att rimliga fråganden och berättigade svaranden kommer att resultera i svar, dvs i propositionella besked. Dessa besked är dessutom förhoppningsvis sanna i en icke alltför relativiserad bemärkelse, ty även en icke-scientistisk filosof vill komma underfund med hurdan verkligheten är. Men om han eller hon är "generalist"⁵ bör han eller hon definitoriskt syssla med ett vidare fält än fackmannens och bl a ha ögonen på vad människan är för slag. Att människan är en undrande varelse förefaller mig mer höjt över tvivel än att hon är sanningssökare. Men mycken undran, enkannerligen den vetenskapliga, är bl a sanningssökande.

Är Aristoteles' undran förstadium till frågandet som i sin tur har sitt enda värde som förstadium till ett (propositionellt) svar? Nå, den är mer befryddad med misstänksamt spörjande än med stilla häpnad. Han är, förefaller det mig, ohågad att mer än för stunden ta något för givet; han har en frågande hållning. Men det är osäkert om han tar ens första steget, det att undran måste vara icke-propositionellt frågande; och det är säkert att han för det mesta vägrar ta de återstående. Ty filosofi, ansåg han liksom Platon, är en verksamhet, och en väsentlig del av det som gör den värd att ägna sig åt ligger i sysslandet, inte i resultaten.

Själva oron—så tolkar jag honom—är i sin plågsamhet samtidigt ett gott, ett andligt livstecken, och förlusten av all sådan oro är slutet för en filosof som filosof. Gången från oro till frågande hållning, från frågande hållning till fråga och från fråga till rimlig och t o m besvarbar fråga är bl a en vandring i ökande självinsikt. Jag vet vid slutet mer om mig själv och om undrans ämne än jag gjorde i början; och min nya insikt står kvar även om frågans svar gäcker mig.

Att det förpropositionella "egentligen" är propositionellt, att det embryonala är försumbart och att svaret har primat över svarandet och frågandet är, om det nyss sagda är riktigt, fördomar även i

---

⁵ Ett tema i Arne Naess' filosofi.

bemärkelsen att de hålles mot bättre vetande. Filosofi är inte bara som biprodukt färden inåt, mot bättre förståelse av vem jag är och vad det är att vara en undrande människa. Jag vet inte om scientistiska kolleger på fullt allvar menar att blott svaret och dess sanningshalt är viktiga. Men jag vet att skulle de så göra skulle jag med Platon och Aristoteles anklaga dem för blindhet. I kör och utan beröm i rösten skulle vi säga att de är Kierkegaards "objektiva tänkare", så upptagna av resultatet att de glömmer av att fråga efter både dessa och verksamhetens mänskliga vikt och betydelse liksom att fråga efter även⁶ andra värden än sanningens. Filosofi, skulle vi hävda, må ägna sig åt fysikens, matematikens eller logikens natur; den är likafullt i ett omistligt avseende ett humanistiskt ämne, kanske den humanistiska disciplinen framom andra.

Är undrandet, frågandet, svarandet och motfrågandet konstitutiva för filosofin kan det fortfarande vara sant att filosofer stundom bygger lärobyggnader, om än friggebodar i skuggan av Spinozas eller Kants katedraler. Men med taklagskransen är det *filosofiska* arbetet över. Vi måste överlämna åt idéhistoriker och dra vidare. Detta torde även gälla vetenskapsfilosofin som liksom mycken annan filosofi mer städar än konstruerar; när dess återstående uppgift är att putsa en renlärighet till högre glans är den vorden vetenskapsteori eller vetenskapsdogmatik eller något annan fint och vetenskapligt, men filosofins ande har lämnat den.

2. Platonsk undran

Nu över till undrans platonska kant.

En första anmärkning måste vara att detta att låta sig slås av det underbara i vardagen inte är detsamma som att bli slagen av det. Kanske måste jag bli slagen för att komma mig för med eller förvärva förmågan att låta mig slås; men för Platon liksom för Aristoteles är undran i hög grad mitt verk och inte något jag drabbas av.

Därmed är sagt att jag kan förhärda mig mot den liksom jag kan träna mig att öppna mig för den. I båda fallen torde fantasin spela in. Den är inget som kommer och går utan min inbjudan. Den—

---

⁶ Ty sanning, objektiv sanning, står högt i kurs, också för Kierkegaard. Men den är inte det enda värdet, ens i vetenskapen. Och det finns något för livsmeningen nödvändigt som kanske inte alls är ett värde i traditionell bemärkelse, nämligen att det vi gör angår oss. Tankar om Kierkegaard och subjektivitet / objektivitet har jag försökt utveckla i kap 4 av *Bara leva* (Lund 1988) och om angång i kap 18 av *Allting en trasa?* samt fr a i appendix. Se även titelluppsatsen i Harry Frankfurt: *The Importance of What We Care About* (Cambridge 1988).

inbillningskraften, som Kant så målande kallade den—är en förmåga jag besitter, föder eller svälter, tränar eller lämnar otämd. Hur jag hanterar den är fundamentalt för hur jag bildar mig; men om dess bidrag till människovardandet har våra dagars filosofi inte stort att förtälja.

En andra anmärkning är att ungefär som det verkar finnas en frågande hållning utan att det nödvändigtvis finns något man frågar efter verkar det finnas en undran som mer är *inför* något än *över* något.⁷ Existensen av detta senare fenomen förefaller mig säkrare än existensen av frågande hållningar utan något eftersport: det ges en undran som mer är en stämning än en känsla med visst innehåll.

En tredje anmärkning börjar hos Heidegger. I ett uttalande som kan föranleda funderingar över gränsen mellan originalitet och fnattighet vill han knyta 'denken' till 'danken': tänkande är tackande, en lovsång till tillvaron.⁸ Kanske i samma ordlekande anda är Platons undran beundran. Denna har estetiska inslag i det grekiska ordets ursprungsbetydelse: den är åskådan. Att åskåda är inte att kasta en blick och så vara färdig. Det är att försjunka.

Försjunkandet är raka motsatsen till Heideggers s k förfallsform *Neugier*, fikenheten efter det nyaste nya blott och bart för att det är nyaste nytt. Den på detta sätt förfallne—och han är den som är jag som är vemsomhelst—hastar rastlöst efter nästa nyhet, avskyr att bli kvar och bli efter, vill vara med för att förströ sig.⁹ (Tänk än en gång på den verbfrasen: förströ sig, förskingra sig, fördriva tiden!) Han far omkring på ytan, en vattenskridare, för lätt att ens bli blöt om fötterna. Denna ytlighet är den försjunkande främmande. Hon eller han är beredd att i ordets båda betydelser gå till botten.

Försjunkandet är inget passivt drunknande; det är att suga in. Om den kritiske är en som falkar efter fel är insugandet inte kritiskt; däremot är det så om den kritiske är en uppmärksam granskare, ständigt spejande efter nyanser och infogande dem i helheten.

Försjunkandet sker med andaktsfullt vibrerande sinnen. För Platon var denna fromhet måhända inget problem. Sådan vi känner honom från t ex *Staten* gav han i sina filosofiska stunder inte mycket för

---

⁷ Dvs är orsakad (e d) av X mer än något som har X till föremål eller i fenomenologisk jargong till "intentionalt objekt".

⁸ Martin Heidegger: "Was ist Metaphysik?" i *Wegmarken*.

⁹ I § 36 av *Sein und Zeit* (Tübingen 1927) är *Unverweilen*, *Aufenthaltlosigkeit* och *Zerstreuung* nyfikenhetens kännetecken. Det tyska originalet är inte lättläst, men den svenska s k översättningen *Varat och tiden* (Lund 1981) är obegriplig. - Heidegger kontrasterar uttryckligen att vara nyfiken mot att undra (*thaumazein*).

sinnevärlden. I konsekvensens namn borde han inte heller ha givit mycket för moral och moralens våndor som alltför uppenbart är i sinnevärlden och med sinnevärlden. Han var inte konsekvent; men han försökte i den dialogen och i flera andra att ha betraktarens distanserade och estetiserande hållning till skeendena här nere i skenet.¹⁰ För senare tider har den hållningen blivit alltmer omöjlig: det är svårt intala sig att mycket av det vi bevittnar är annat än vämjeligt. Vår undran borde då (kan man tycka) hellre ägnas åt hur världen bör förändras än åt att öppna sig för den och stilla meditera över den sådana den är.

I mina ögon avlägsnas inte denna invändning av kontringen att förändringar görs bäst av den som känner fakta om världen. Nöd, smärta, lidande, ondska är inga inbillningar. De är här, ovedersägligen, och att de kanske—och det är ett stort kanske—förekommer endast på ett försvinnande litet klot i en försvinnande liten vintergata hindrar inte att de förvandlar hela skådespelet till något betydligt mindre än beundransvärt.¹¹ Majestätiskt måhända; men vad är så värt att akta i det majestätiska? Den platonska undran ger jag inte mycket för.

3. Förundran

Ack, och ändå —

Det är mystiskt att världen alls finns.¹² Inte *hur* den finns och inte heller att just *den* finns, ty svaret på dessa två senare frågor verkar förutsätta existensen av något som världens "vara" skulle kunna relateras till; och just detta något är det som är hemlighetsfullt. Det mystiska är att överhuvud något finns.

Från att det är mystiskt att något alls finns följer inte att detta något är värt beundra. Mycket har det mystiskas lockelse utan att vara något att se upp till. Att nöd, smärtor och ondska finns kan hålla vår uppmärksamhet långt innan vi har tänkt på dem som hot mot oss och våra kära. Kanske förklaras den platonska undran av att om

---

¹⁰ För komplikationer och nyanseringar se Martha C Nussbaums rika *The Fragility of Goodness: Luck and ethics in Greek tragedy and philosophy* (Cambridge 1986).

¹¹ Här tar jag spjäm med ryggen mot två moralprinciper. Den ena brukade Ingemar Hedenius kalla principen om det ondas övervikt. Den säger grovt att också begränsade mängder av svåra lidanden och stor ondska väger upp berg av njutningar och godhet. Den andra principen är värdeantropocentrisk och säger lika grovt att gott och ont centralt är vad vi människor erkänner som gott och ont eller utan tvång kan bringas att så erkänna. Jag inbillar mig inte att dessa principer är självklara.

¹² Wittgenstein, a a, anmärkning 6.44.

sinnevärlden blir sken finns endast skuggor av de kroppsbaserade känslor och lidelser som företrädesvis är det moraliskas material; det estetiska och det etiska glider då samman så att mystik blir andakt och andakt mystik.

Kanhända. Men vad är det gåtfulla? Världen finns eller finns inte. Det hampar sig så att den finns. Driften att här fråga 'Varför?' vägrar att erkänna slumpen. Det kan vara en befogad vägran. Den kan lika gärna var obefogad. Är den obefogad är talet om mystik prat.

Men nu ska resonemanget kanske böjas tillbaka till uppsatsens början. Lika lite som vi är berättigade hävda att oron "egentligen" är ett spörjande, att spörjandet "egentligen" är utformandet av en propositionell fråga och att denna fråga "egentligen" är till för svarets skull, lika lite är vi kanske berättigade hävda att känslan av gåtfullhet är ett gissande, gissandet en utformning av en gåta och gåtan till för lösningens skull.

Gott; men detta argument är blott avvärjande. Ges inget mer attackerande? Jag kan föreställa mig följande förmodligen wittgensteianska utfall: Somliga av oss som inte är alltför avtrubbade baxnar ibland över att världen finns. Denna vår häpnad är inte frågande; det är t ex inget mer vi vill ha reda på, inga orsaksförklaringar eller dylikt. Vi genombävas men inte av rädsla; skälvingen är inget symptom på något som vållar den. Vi darrar inte för det ena eller det andra. Vår bävan har inget intentionalt objekt men är likafullt föranledd av tanken att något finns; och ilningen öppnar våra ögon och laddar oss. Det mystiska är i vardagen genom oss men utan att vi är skaparna. Det springer ur mötet mellan oss och tanken.

Jag inbillar mig att föreställningar av detta slag blir rätt tydliga mot slutet av *Philosophische Untersuchungen*,¹³ men finns de inte redan i Wittgensteins första bok? Lyssna:

- 6.44 Icke *hur* världen är, är mystiskt, utan *att* den är.
- 6.45 Beträktelsen av världen sub specie aeterni är betraktelsen av den som —begränsat—helt.
Att förnimma världen som ett begränsat helt är det mystiska.
- 6.5 Till ett svar som man icke kan uttala, kan man icke heller uttala frågan.
Gåtan finns icke.
Om en fråga överhuvudtaget kan framställas, så *kan* den också besvaras.

---

¹³ Se min uppsats "Nedom vara och böra?" med där anförd litteratur.

Dessa berömda eller kanske beryktade rader ur *Tractatus*¹⁴ har tolkats på många sätt. Men är det orimligt fatta dem så att den undran som är undran över att världen är till och vi med den, att denna urtyp för filosofisk undran inte överhuvud är spörjande? Det kan rentav finnas en antydning till den platonska synen på undran i sidoommärkingen att etik och estetik är ett (6.421). Och även om denna läsning skulle vara förfelad som wittgensteinexeges, är den därmed hopplös som utläggning av *en* viktig typ av undran?

Ett nekande svar skulle inte visa att denna undran är *filosofisk*. Det kan gott vara att den filosofiska formen skiljs från t ex den estetiska genom en spörjande hållning och en benägenhet att sträva mot frågor och mot (ideligen ifrågasatta) svar. Så trodde uppenbarligen Aristoteles men möjligen inte Wittgenstein och säkert inte Platon. Ty det var om (för)undran (den vi känner inför—men väl inte över?—regnbågen) han talar med orden "... känslan, undran [*to pathos, to thaumazein*] visar att du är filosof, ty undran är filosofins enda begynnelse" (*Theaitetos* 155 D). Om denna undran inte är frågande och inte heller argumentativ, hur mycket av våra förutfattade meningar om filosoferande måste vi ge upp? Jag vet inte svaret; och jag är inte heller säker på att jag är villig betala ett högt pris. Men undran släpper mig inte, aristoteliskt skavande.¹⁵

---

¹⁴ Pears & McGuinness återger "Das Gefühl der Welt als begrenztes Ganzes ist das Mystische" med "Feeling the world as a limited whole—it is this that is mystical". Men talar Wittgenstein om blott kännandet, inte om kännandets innehåll? Wedberg översätter med "Att förnimma världen som ett begränsat helt är det mystiska".

¹⁵ Ett tack till det gemensamma doktorandseminariet i teoretisk och praktisk filosofi vid Göteborgs universitet!